

O wierszu Gabriela Dierżawina poświęconym carowi Aleksandrowi I

About Gabriel Derzhavin's Poem Dedicated to Tsar Alexander I

Summary

The subject of the article is a work of the famous poet of the turn of the 18th century, Gabriel Derzhavin. The work is dedicated to the favourite grandson of Catherine II, Alexander I. The poem is part of the so-called Felician cycle and is closely related to the moral and didactic fable, *About Tsarevich Khlor*, dedicated to Alexander I. Derzhavin's poem does not only refer to the fairy-tale staffage but also shows a close relationship with the political and social reality of the time. The article also discusses the artistic value of this work, its content, and form.

247

Keywords: Gabriel Derzhavin, Alexander I, Catherine II, *To Tsarevich Khlor*.

Wśród poetyckiej spuścizny Gabriela Dierżawina jest wiele utworów poświęconych władcom Rosji, w tym w szczególności Katarzynie II, a także jej następcy – carowi Aleksandrowi I. W niniejszym artykule omówiony zostanie jeden z nich dedykowany ulubionemu wnukowi Katarzyny II – Aleksandrowi I, który wchodzi w skład „cyklu Felicyjskiego” (Warda, 2013) i jest ściśle związany z moralno-dydaktyczną bajką carycy *O carewiczu Chlorze*, dedykowaną właśnie Aleksandrowi I¹. Bajka została napisana przez

* Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, Instytut Rusycystyki, Zakład Literatury i Kultury Rosyjskiej, 90-226 Łódź, ul. Pomorska 171/173, anna.warda@uni.lodz.pl

¹ Oddźwięki *Bajki o carewiczu Chlorze* Katarzyny II znajdujemy w odzie Felicy G. Dierżawina, a także w innych jego utworach, które łączy osoba autora oraz postaci, motywy i obrazy zapożyczone z tego utworu carycy. Powstawały one od 1782 do 1807 roku i są to, oprócz *Felicy* (1782): *Wdzięczność dla Felicy* (*Благодарность Фелице*, 1783), *Widzenie murzy* (*Видение мурзы*, 1783–1784), *Wizerunek Felicy* (*Изображение Фелицы*, 1789), *Portnik* (*Памятник*, 1796), *Monarchini* (*Монархиня*, 1798), *Gołąbka* (*Голубка*, 1801), *Do carewicza Chlora* (*К царевичу Хлору*, 1802) i *Eugeniuszowi*. *Życie w Zwanse* (*Евгению. Жизнь Званская*, 1807).

Katarzynę II w 1781 r. i wydana w formie niewielkiej odrębnej książeczki w niewielkim, choć dokładnie nie wiadomo jakim, nakładzie. W tym samym roku przetłumaczono ją na język niemiecki i opublikowano w czasopiśmie „St. Petersburgisches Journal” (t. 4, 75–92). Kolejne wydanie pojawiło się w 1782 roku w nakładzie 600 egzemplarzy, a następnego roku później w liczbie 809 egzemplarzy (Кондаков, 1962, 337–338). Bajka była zamieszczona również w zbiorze utworów dydaktycznych carycy pt. *Elementarz babci* (Бабушкина азбука, 1783).

Bajka o carewiczu Chlorze Katarzyny II stanowi skondensowaną i przerobioną wersję francuskiej bajki *Florine ou la Belle Italienne. Nouveau conte de fées*, wydanej w 1713 r. w Paryżu. Jej autorstwo przypisuje się Françoise Le Marchand (17..–1754), zwanej Madame Le Marchand. Warto wspomnieć, że znająca język francuski Katarzyna, podczas tworzenia swych utworów dramatycznych i prozatorskich, niejednokrotnie inspirowała się wątkami z literatury francuskiej. Caryca w dość swobodny sposób wykorzystwała przede wszystkim pierwszą część francuskiego pierwowzoru (niektóre postaci, elementy fabuły oraz sam motyw poszukiwań róży bez kolców) i przystosowała go do rosyjskiej obyczajowości (Warda, 2002, 155–163). Z części drugiej natomiast przejęła postać królowej Felicjany, występującej u niej jako Felica.

Bezpośrednim adresatem bajki carycy był jej wnuk Aleksander (ur. w 1777 r.), z którym władczyni wiązała wielkie nadzieje dynastyczne². Jego imię nie było przypadkowe, miało kojarzyć się z Aleksandrem Newskim, utalentowanym wodzem, pogromcą Szwedów i Kawalerów Mieczowych, świętym prawosławnym, ale także Aleksandrem Macedońskim – wybitnym strategiem, jednym z największych zdobywców w historii ludzkości. Współcześni bez trudu odczytywali zamysł Katarzyny, nazywając w swoich wypowiedziach carewicza „nowym Aleksandrem” bądź też „Aleksandrem Równocześnie” (Швидковский, 2006, 154–158).

Przypomnijmy pokrótce treść *Bajki o carewiczu Chlorze*. W legendarnych czasach, jeszcze przed panowaniem księcia Kija, kirgiski-chan porwał syna cara kijowskiego, chcąc przekonać się o jego wyjątkowej urodzie i wyjątkowych zdolnościach i zlecił mu znalezienie róży bez kolców, będącej symbolem cnoty. Podczas poszukiwań starały się odwieść carewicza od jego celu napotkane po drodze osoby, kuszące go na różne sposoby. Jednak dzięki pomocy córki chana Felicji, która udzieliła Chlorowi kilku pożytecznych rad i wysłała z nim na poszukiwanie róży swego syna, noszącego znaczące imię Rozsądek, carewiczowi udało się osiągnąć cel i odnaleźć różę bez kolców, a także wrócić do domu.

² Syn carycy – Paweł czuł wielki żal do matki z powodu śmierci ojca, Piotra II, który zginął w wyniku przewrotu pałacowego zainicjowanego przez Katarzynę.

Utwór Dierżawina *Do carewicza Chlora* (*К царевичу Хлору*) był napisany w 1802 roku. Jego tytułowym adresatem i jednocześnie bohaterem jest car Aleksander I występujący tutaj pod imieniem bohatera z bajki carycy. Poeta napisał wiersz w swym majątku w Zwance, gdy był już ministrem sprawiedliwości (od 1802 do 1804 r.) oraz znanym i cenionym twórcą. Wykorzystując tę samą manierę co w odzie *Felica*, postanowił zwrócić się do aktualnie panującego władcy, ulubionego wnuka nieżyjącej już „Semi-ramidy Północy”, adresata jej bajki o carewiczu Chlorze – cara Aleksandra I z podziękowaniami za piastowane stanowisko, pochwałą młodego cara i pouczeniem. Utwór był opublikowany w roku 1803 wraz z *Hymnem do Słońca* w drukarni imperatorskiej i nosił wówczas tytuł *List hinduskiego bramina*³, przy czym oba teksty wyszły bez podania imienia autora. Zarówno to, jak i kolejne wydanie z 1808 roku, a także jego przedruk z 1865 roku (red. Jakow Grot), były opatrzone dwoma okalającymi go emblematami. Warto zauważyć, że wielu utworom Dierżawina towarzyszą winiety i emblematy. Rosyjska badaczka – Lidia Sazonowa stwierdziła zresztą, że poezja Dierżawina jest nasycona emblematycznością (Сазонова, 2012, 127–186). Znamienne jednak, że emblematyka w XVIII wieku była swego rodzaju znakiem tej epoki i przejawiała się w heraldyce, na oficjalnych uroczystościach, fajerwerkach, na łukach tryumfalnych, w architekturze, dekoracji wnętrza, rzeźbiarstwie ogrodowym, bogatej ornamentyce rosyjskiej floty, malarstwie, ilustracjach do książek, sztuce użytkowej, a także w utworach dramatycznych i odach.

Przypomnijmy, że winieta to ozdoba w druku, którą może być ilustracja otoczona ornamentem lub dekoracyjnie ujęta scena figuralna. Natomiast emblemat stanowi kompozycję literacko-obrazową, składającą się z inskrypcji (sentencji), obrazu (ryciny) i subskrypcji, czyli utworu wierszowanego, wyjaśniającego sens obrazu oraz jego związku z inskrypcją (Buchwald-Pelcowa, 1981; Pelc, 1973). Często jednak emblemat składa się jedynie z dwóch części: obrazu z inskrypcją lub z subskrypcją. Jego celem było wskazanie związku między słowem a obrazem poprzez konfrontację treści sentencji z ryciną, a następnie wyjaśnienie ich związku treściowego w subskrypcji.

L. Sazonowa zwróciła uwagę na związek emblematu z symbolem, ponieważ zarówno jedno, jak i drugie aktywnie współdziała z kontekstem kulturowym, przenika do nowych przestrzeni tekstowych, ulega pod ich wpływem modyfikacji i sprowadza jego treść do pewnego uogólnionego, normatywno-wartościującego znaczenia (Сазонова, 2012, 127–135).

³ Bramin – w hinduizmie członek najwyższej klasy kapłańskiej; przynależność do niej jest dziedziczna.

Badaczka pisze też, że emblemat pełni jednocześnie funkcję reprezentacyjną i interpretującą.

Omawiany wiersz Dierżawina poprzedza emblemat przedstawiający bramina siedzącego pod potężnym dębem oświetlonym promieniami słońca w towarzystwie lwa. Pod nim zamieszczona była następująca subskrypcja:

Брамин, под сению дуба столетняго, опершись на твердое основание его, поражен величественным восхождением благотворного светила, в лучах своих свет, счастье и жизнь на мир изливающего. Великолепное зрелище поражает его душу, и восхищение ея в песнях изливается (*Сочинения*, 1865, 406).

W *Objaśnieniach* do swych utworów Dierżawin uzupełnił ją informacją dotyczącą lwa, który, jak można się domyślać, symbolizował cara Aleksandra I:

Старец, сидящий под сению дуба, удивляется восшедшему на горизонт солнцу, котораго светозарности сорадуется лежащий лев (*Сочинения*, 1866, 683).

Z kolei drugiemu emblematowi towarzyszył następujący podpis:

Младый пернатых царь, к источнику праведнаго света возносящийся, несет на крыльях своих, в вязанке приятностей жизни, правосудие и оборону и зеркалом справедливости заимствуя луч счастливой планеты, обращает благотворное оной влияние на пределы Севера (*Сочинения*, 1865, 406).

Dierżawin w *Objaśnieniach* zinterpretował go następująco:

Парящий над полусветом орел, держащий зеркало правды, возносит на крыльях своих цветочную плетеницу с знаками гражданским и военным, которые освещаются лучем, посредством того зеркала отражающимся от высочайшаго света (*Сочинения*, 1866, 683).

Lew i orzeł przedstawione na towarzyszących odzie winietach, symbolizujące jej adresata – cara Rosji oznaczały jego władzę, siłę, energię, zdecydowanie. Nieprzypadkowo zresztą te właśnie zwierzęta są elementami herbów, insygniów władzy oraz godeł królewskich, cesarskich największych mocarstw i władców (*Сочинения*, 1866, 593–594, 803–804). Orzeł, który już od 1472 r. stał się głównym znakiem godła rosyjskiego, jest pradawnym symbolem solarnym związanym z ideą zmartwychwstania, znakiem boskiej potęgi, siły, odwagi i sprawiedliwości. Słońce i jego promienie pojawiające się zarówno w powyższych opisach, jak też kilku innych odach Dierżawina⁴ są odzwierciedleniem jego zainteresowania

⁴ Symbolika solarna w odniesieniu do władców rosyjskich występowała już w wierszach Symeona Połockiego.

tematyką wschodnią i amerykańską, w których panował słoneczny kult władzy najwyższej (Морозова, 2002, 58–59). O zainteresowaniu pisarza tematami hinduskimi może świadczyć również zachowany w jego archiwach rękopis pochodzący z końca XVIII w. – *Filozof hinduski (Индейский философ, или Наука счастливо жить в обществе, состоящая в небольшом числе наилучших правоучительных наставлений, собранная некоторым древним брамином)* (Морозова, 2002, 60) oraz broszura *Arien und Gesänge aus Dem Sonnenfest. Geroisch Oper in 2 Aufzugen* (St. Petersburg, 1803). O ludowych obrzędach i obyczajach Indii Dierżawin mógł się dowiedzieć jeszcze przed 1803 r. od G.S. Lebidiewa, który w październiku 1801 r. powrócił stamtąd do Rosji. Dierżawin pomagał mu w późniejszych latach nad pracą *Rozważania o poezji lirycznej (Рассуждение о лирической поэзии)*. W archiwum poety zachowały się zresztą skorygowane karty przetłumaczonego przez Lebidiewa poematu Charlotte Chondro Raja *Шлоке мога мудраго, стихи правоучительные*.

Orzeł przedstawiony na drugiej winiecie trzyma w szponach zwierciadło prawdy i kolorowy łańcuch z symbolem państwowym i wojskowym. Pierwszy z tych przedmiotów – zwierciadło – od najdawniejszych czasów był symbolem prawdy, jasności i czystego serca. Uważano, że ma on silny związek z magią Słońca i Księżyca. Łańcuch natomiast mógł nawiązywać do Orderu Świętego Andrzeja, ustanowionego przez Piotra I jako order rycerski, na wzór orderów europejskich (Спасский, 1963).

Oda rozpoczyna się apostrofą hinduskiego bramina⁵ skierowaną do carewicza Chlora, tytułowego bohatera bajki Katarzyny II, który tym razem jest chanem ordy tatarskiej (*Сочинения*, 1865, 682). W swych *Objaśnieniach* poeta wyjaśnia, że utwór ten ma, podobnie jak *Felica*, alegoryczny, aluzyjny charakter, a imię Chlora, młodego carewicza, odnosi się do imperatora Aleksandra, wnuka Felicy. Poeta zapoznaje odbiorcę z genealogią adresata ody, wyjaśnia, że Felica to Katarzyna II, matką Aleksandra zaś jest Maria Fiodorowna, a żoną – Elżbieta Aleksiejewna. Dodaje dalej, że obie kobiety (matka i żona) były łagodnymi, dobrotliwymi carycami (*Сочинения*, 1865, 681). Wymieniając w odzie imię Felicy, poeta stawia przed nim tylko jeden epitet wartościujący, który, jak można się domyślać, był dla niego szczególnie istotny, a mianowicie „премилосердная” (ze wszech miar miłosierna). Zastosowanie w nim prefiksu „пре-”, świadczące o największym natężeniu tej właśnie zalety władczyni, miało, jak wiadomo, dla Dierżawina subiektywny wymiar wiążący się ze szczególną hojnością władczyni wobec niego. Poza tą jedną wzmianką, podmiot liryczny nie wspomina już więcej

⁵ Dierżawin wyjaśnia w swych *Komentarzach* do tego utworu, że bramin jest mnichem sekty hinduskich mnichów, którzy uważają się za synów Słońca.

o Felicy, lecz całą swą uwagę koncentruje na Chlorze. Przedstawia go jako tkliwego, czulego przyjaciela swych siostr i braci⁶, dobrego i wiernego męża. Opisuje też wygląd zewnętrzny Chlora, porównując jego wzrost, spojrzenie i figurę do staroruskiego witezia (витазь). Dla swojego kraju natomiast, czyli ordy tatarskiej, jest bardziej przyjacielem, aniżeli chanem. Następnie, podobnie jak w przypadku Felicy, podmiot liryczny sakralizuje Chlora przez porównanie go do serafina zesłanego na ziemię z nieba, aby uszczęśliwiać śmiertelników. Bohater liryczny nawiązuje dalej do bajki Katarzyny, w której chan kirgiz-kajsackiej ordy usłyszał o niezwyklej urodzie, mądrości i talentach rosyjskiego carewicza i osobiście chciał się o nich przekonać, natomiast w odzie Dierżawina jest mowa o tym, że do Kaszmiru⁷ doszły słuchy o Chlorze, rzekomo zmartwychwstałym duchu Zaratustry⁸. Podobnie jak bohater bajki Katarzyny jest on piękny zewnętrznie i ma równie doskonałą duszę, jest cnotliwy. Poza tym, bardziej od innych władców pragnie darzyć miłością swych poddanych i troszczyć się o ich szczęście. Nie chce, by poddani bali się go, a inne państwa odczuwały niepokój przed agresją z jego strony. W *Objaśnieniach* Dierżawin wyjaśnia, że imperator, do którego adresowana była oda, miał w istocie łagodną naturę i szczególnie w pierwszych latach swych rządów nie akceptował okrucieństwa i przelewu krwi (*Сочинения*, 1866, 682).

252

Następnie podmiot liryczny opisuje idealnego władcę, którego cechy odpowiadają charakterystyce Aleksandra. Towarzyszą im też elementy krytyki, mające formę pouczenia, wskazówek dla młodego cara, jak powinien sprawować rządy. Tak więc chwając jego sposób sprawowania władzy, podmiot liryczny odnosi się krytycznie do jego nietradycyjnego traktowania samodzielnia. Mianowicie, w przeciwieństwie do poprzednich carów Rosji, Aleksander próbował wprowadzić do tej formy rządów elementy demokracji. Na przykład, dał większe uprawnienia Senatowi, wobec którego nie stosował określenia wskazującego na jego podległość wobec siebie – „Nasz”, lecz nazywał go „rządzającym”, dając tym samym do zrozumienia, że dzieli z nim władzę (*Сочинения*, 1866, 682).

Bohater liryczny charakteryzuje cara jako człowieka skromnego, służącego swemu narodowi:

Нередко в ум тебе приходит,
 Что царь – законов только страж,
 Что он лишь в действо их приводит,
 И ставит в том в пример себя.

⁶ Aleksander miał trzech braci i sześć siostr.

⁷ Rejon dawnych Indii, obecnie podzielony między Indie i Pakistan.

⁸ Zoroaster (inaczej Zaratustra) – twórca jednej z najstarszych na świecie religii monoteistycznych, nazywanej od jego imienia zaratusztrianizmem; żył ok. VII–VI w. p.n.e.

Что ты живешь лишь для народов,
А не народы для тебя,
И что не выше ты законов (Державин, 1947, 208).

Aluzja do bajki Katarzyny pojawia się wtedy, gdy podmiot liryczny wymienia nazwy wysokich urzędników Turcji osmańskiej (pasza), mużmańskich dostojników państwowych (emir) oraz urzędników i dostojników perskich, tureckich i tatarskich (murza). Chlor jako człowiek skromny nie lubi ich, ponieważ są żądni władzy, dumni, poniżają innych i sami, będąc poddanymi, dręczą tych, którzy zajmują niższe od nich miejsce w hierarchii społecznej. Jak pamiętamy, również w *Felicji* Dierżawin krytykował i szydził z wielmożów, którzy otaczali Katarzynę i prowadzili bardzo wystawny styl życia. W przeciwieństwie do nich Chlor jest osobą skromną, nie zachowującą się wyniośle wobec poddanych, za co nie jest lubiany przez wielmożów:

Что ты не кажешься им богом,
Не ездя на царях верхом,
Сидишь и ходишь в ряд с народом (Державин, 1947, 208).

Jak wyjaśnia w komentarzu do tego fragmentu ody sam Dierżawin, car egipski zaprzęgał do karety pokonanych carów, natomiast imperator Aleksander I zachowywał się wobec wszystkich życzliwie i z szacunkiem.

253

Dierżawin czyni też aluzję do relacji, jakie panowały za czasów Aleksandra I między nim a duchowieństwem:

Что не стирая с туфель прах
У муфтьев, дервишей, иманов,
В седых считаешь бородах
Их глас за глас ты Алкоранов (Державин, 1947, 208).

Powyższy czterowiersz nawiązuje do sytuacji, jaka miała miejsce podczas uroczystości koronacyjnych Aleksandra, którym przewodniczył metropolita moskiewski Platon. Wtedy właśnie żona Aleksandra I – Elżbieta Aleksiejewna nie uklękła przed swym mężem, tak jak to miało miejsce w przypadku poprzednich carów i było zgodne z przyjętą etykietą. Koronę przyjęła, stojąc i w ten sposób obydwójce z mężem zaprezentowali niepraktykowany dotychczas zwyczaj wyrażania szacunku wobec kobiet w rodzinie i jednocześnie równości płci.

Następne kilka wersów ody Dierżawina odnosi się do sprawowanej przez pisarza funkcji ministra sprawiedliwości i napisanego przez niego na prośbę Aleksandra I projektu ustawy o sądach arbitrażowych:

Что, чувствуя в себе одном
 Ты власть небес, а слабость смертных,
 Им разбирать себя судом
 Велишь чрез граждан частных, честных;
 Раздоры миром прекращать,
 Закону с совестью поладить,
 И больше шерсть чтоб не терять,
 Овцам в репейники не лазить (Державин, 1947, 209).

W *Objaśnieniach* do tego fragmentu Dierżawin wyjawia, że na prośbę cara opracował zasady działania sądów arbitrażowych, które miały stać na straży praworządności (*Сочинения*, 1866, 682). Pisze, że władca wstępnie je zaakceptował, ale nie spodobały się one ministrom i dlatego nie wcielono ich w życie. Projekt Dierżawina przedłożony imperatorowi składał się ze 103 artykułów. Jego główną ideą było rozwiązywanie sporów prawnych w sądach arbitrażowych na zasadzie dobrowolności. Kompetencje sądu miały być powierzane wybieranym przez obie strony arbitrom, spośród których wyłaniani byłby przewodniczący. Instytucje te miały być powoływane przez sądy państwowe różnych instancji. W przypadkach spornych, wątpliwych ich decyzje poddawano by kontroli ministra sprawiedliwości oraz gubernatorów (sądy apelacyjne) (Скворцов, 2005, 3–30).

254 Podmiot liryczny chwali dalej cara za umożliwienie poddanym bezpośredniego kontaktu z władcą, o czym czytamy też w *Objaśnieniach*. Dierżawin pisze w nich, że w pierwszych latach rządów cara wielu miało do niego bezpośredni dostęp (*Сочинения*, 1866, 681).

Następnie, wprowadzając atrybuty bajki czarodziejskiej (czapka niewidka, latający dywan), podmiot mówiący informuje, że dzięki nim chan Chlor w turbanie (charakterystycznym, jak wiadomo, dla bohaterów powiastek orientalnych) oraz ubrany w żupan, trzewiki, kamizelkę (strój typowy dla ludzi z wyższych sfer z czasów cara Aleksandra I) czuwa nad bezpieczeństwem swojego narodu, a w razie potrzeby, używając bajkowych rekwizytów, ratuje niewinnych. Bohater liryczny określa rządy cara jako łagodne i kolejny raz porównuje go do słońca, które ogrzewa świat swoimi promieniami:

Ты кротку простирая власть,
 Как солнце, греешь мир лучами (Державин, 1947, 209).

W związku z tym, że car – jak mówi podmiot liryczny – jest człowiekiem skromnym, oddanym swemu narodowi, nie wynoszącym się, nie stroniącym od bezpośrednich kontaktów z poddanymi, rozmów z nimi, ci piszą do niego anonimowe listy. Wykorzystane do opisu tego precedensu wyrażenie: «писать на голубях с тобой» zostało wyjaśnione przez

Dierżawina w taki sposób, że w starożytnym Egipcie listy do przyjaciół były wysyłane przez gołębie. W kontekście analizowanego wiersza autor tłumaczy, że do imperatora nierzadko w niewiadomy sposób docierały anonimowe listy przynieszone najprawdopodobniej przez ptaki, a więc donosicieli (*Сочинения*, 1866, 682).

W wierszu jest też mowa o panującej w kraju wolności słowa, przejawiającej się m. in. w tym, że poddani mogą o wszystkim ze sobą rozmawiać w miejscach publicznych:

Молоть языком всякий вздор,
И в лавках торговать умами (Державин, 1947, 209).

Jednakże w *Обjaśnieniach* autor interpretuje powyższy dwuwiersz w taki sposób, że za rządów Aleksandra, szczególnie na początku sprawowania przez niego władzy, swobodnie można było mówić o wszystkim oraz bez żadnych problemów drukować książki, które księgarze sprzedawali w swych sklepach. Autor czyni w ten sposób aluzję do tego, że po przejęciu władzy Aleksander zniósł obowiązujący zakaz wwozu do kraju zagranicznych książek i zezwolił na działalność prywatnych drukarni. W kolejnych latach swych rządów, już od 1804 r., zaczął porządkować sprawy związane z cenzurą i chociaż jej nie zniósł, to była ona liberalna i np. fragmenty utworów, które nosiły dwuznaczny charakter, rozpatrywane były przez cenzorów na korzyść autora (Mucha, 1994, 52–80). Por. następujący fragment tekstu Dierżawina:

Лису иль волка в агнчей коже
В миг от своих стоняешь глаз,
Хотя б их зрел в каком вельможе (*Сочинения*, 1866, 682).

Podmiot liryczny wspomina też o uczciwości chana/cara i jego wielkiej trosce o finanse państwa:

А наконец, хотя и хан,
Но так ты чудно, странно мыслишь,
Что будто на себе кафтан
Народу подлежащим числишь (*Сочинения*, 1866, 682).

W *Обjaśnieniach* Dierżawin napisał, że chodziło mu o sytuację, której był świadkiem. Mianowicie, był kiedyś wraz z carem w Komitecie ministerialnym i zażądano od władcy pieniędzy na niezbyt istotne sprawy. Wówczas car odrzekł, że pieniądze, którymi dysponuje, nie są jego własnością, lecz państwa i musi rozliczać się z nich przed narodem (*Сочинения*, 1866, 683).

Dierżawin przedstawia też chana Chlora w życiu codziennym, a sposób jego opisu przypomina charakterystykę Felicy. Podobnie jak ona jest

skromny, chodzi pieszo, nie wywyższa się z racji swego stanowiska, nie prowadzi wystawnego życia, nie trwoni pieniędzy:

Пиров богатых не даешь,
Убранство, роскошь презираешь,
В чертогах низменных живешь,
Царицу четверней катаешь;
И ходя иногда пешком,
Ты по садам цветы срываешь,
Но злата не соришь мешком (Державин, 1947, 210).

W *Objaśnieniach* do powyższego fragmentu ody Dierżawin napisał:

Государь не любил великолепия, роскоши и жил летом большею частию на Каменном острове в небольшом доме; сам и императрица ездили четверней с одним лакеем, а в подражание им и вся публика, так что цугов совсем не употребляли, кроме императрицы Марии Федоровны (*Сочинения*, 1866, 683).

Powyższy fragment stanowi swego rodzaju antytezę do opisu zachowań wielmożów przedstawionych przez Dierżawina w *Felicy* (por. początek ósmej strofy: «Иль великолепным цугом...»). Jak zauważył Abbe M. Zhorzhel – sekretarz i powiernik kardynała Rohana, biskup Strasburga, który przebywał w Petersburgu jako przedstawiciel Zakonu Maltańskiego od grudnia 1799 do maja 1800 r., tytuły i stanowiska ówczesnych wielmożów rosyjskich tradycyjnie związane były z rodzajem zaprzęgu, jakim poruszali się po mieście:

По старинному обычаю, число лошадей означает степень знатности или звание: члены императорской фамилии, посланники, фельдмаршалы, высшие придворные чины имеют право запрягать в свой экипаж шесть лошадей; генерал-лейтенанты, генерал-майоры могут ездить четверкой; лицам же, имеющим низшие чины, позволено выезжать только парой (*Сочинения*, 1865, 410).

Podmiot liryczny podkreśla również, że Chlor jest człowiekiem zrównoważonym, rozsądnym, który nie tylko myśli o dużym dochodzie państwa, ale również o tym, żeby wydatki były umiarkowane. Ta ostatnia uwaga na temat Chlora/Aleksandra I wyjaśniona została obszerniej w autorskich *Objaśnieniach* Dierżawina: imperator gromadził pieniądze na wykup chłopów od ich właścicieli, którzy następnie stawali się własnością skarbu państwa (*Сочинения*, 1865, 410).

Kończąc opis idealnego sułtana, podmiot liryczny stawia pytanie retoryczne: czy był już kiedyś tak cudowny władca? Następnie, wykorzystując wprowadzony już wcześniej orientalny sztafaż, pisze, że Oromaz – dobry duch sekty hinduskich braminów strzeże jego haremu (rapem),

senatu azjatyckich władców (диван), i wyraża nadzieję, że anioł Insfendarmas (patron Persji) będzie strzegł zarówno samego chana, jak i jego orzę i umocni węzeł na pasie chana, który był symbolem władzy i który braminowie strzegli tak samo, jak świętego ognia (*Сочинения*, 1866, 683). Podmiot liryczny jest pełen podziwu i zachwytu wobec cnót, jakie posiada chan, podobnie jak gwiazda, tj. słońce, któremu oddawali cześć Hindusi, a on sam wznosi hymn na jego cześć, aby pamiętały o władcy następane pokolenia (*Сочинения*, 1866, 683).

Oda kończy się aluzją do – jak informuje nas w *Objaśnieniach* Dierżawin – pewnego starego, niedowidzącego pisarza, który napisał obelżywą odę na autora (Dierżawina) i na samego imperatora. Najprawdopodobniej poeta wyraził się w taki sposób o A.S. Szyszkowie (1754–1841), działaczu państwowym i społecznym, admirale, prezydencie Akademii Nauk, ministrze edukacji, sędzi Sądu Najwyższego (osądzał np. dekabrystów), pisarzu, tłumaczu, zwolenniku starego, wysokiego stylu w literaturze, odwołującego się do Łomonosowa i języka starocerkiewnośłowiańskiego. Szyszkow był, co prawda, młodszy od Dierżawina, ale miał duże problemy ze wzrokiem, które w latach dwudziestych XIX w. nasiliły się i doprowadziły do całkowitej ślepoty. Zaawansowany wiek krytyka, o którym wspomina Dierżawin, mógł raczej odnosić się do konserwatywnych poglądów Szyszkowa i jego niedowidzenia, nie zaś wieku. Natomiast negatywny stosunek Szyszkowa do cara Aleksandra I dotyczył braku akceptacji dla jego liberalnej frazeologii, którą krytyk wiązał z wpływem rewolucji francuskiej. Jak można sądzić, sławiący cara poeta również nie mógł oczekiwać sympatii z jego strony. Mimo to Szyszkow musiał jednak doceniać wielki talent Dierżawina, skoro kilka lat później wciągnął go do współpracy przy organizowaniu wieczorów literackich w prywatnych domach, które przekształciły się później w grupę literacką zainicjowaną przez Szyszkowa – „Biesiada Miłośników Słowa Rosyjskiego” («Беседа любителей русского слова»); pierwsze posiedzenie odbyło się 14 marca 1811 r. (Мейлах, 1941, 183–197).

Na krytykę ze strony Szyszkowa, ukrywającego się pod pseudonimem „Nieuk” («Невежда»), Dierżawin odpowiedział czterema wersami kończącymi jego odę dla carewicza Chlora w następujący sposób:

Кода же подлая и даже подкупная
Прищуря мрачный взор, где зависть или злость
На нас прольет свой яд: простим им грех, вздыхая:
Не прейдут бедные чрез Ариманов мост (Державин, 1947, 211).

Ta przestroga dla krytyka ody miała również ścisły związek z winietą poprzedzającą analizowaną odę, o której pisaliśmy wcześniej i którą

objaśniał Dierżawin. Pisał, że starzec siedzący pod dębem jest zachwycony pięknem wschodzącego słońca, którego promienie rzucają światło na cały świat, dając tym samym szczęście i życie. To wspaniałe widowisko porusza duszę starca i znajduje wyraz w jego pieśniach. Widokiem tym raduje się też leżący pod drzewem lew, którego starzec błogosławi. Komentarz autora odnosi się również do kończącej odę winiety, na której leżący orzeł trzyma zwierciadło prawdy i unosi na skrzydłach barwną szarfę z symbolami państwowymi i wojskowymi. Są one oświetlone przez promienie słoneczne, odbijające się od znajdującego się nad nimi na dużej wysokości źródła światła (*Сочинения*, 1866, 683). Interpretacja przedstawionych na winietach symboli może być różna, ale biorąc pod uwagę wcześniejsze ustalenia, możemy traktować słońce jako symbol Katarzyny, starca – jako Szyszkowa, zaś lwa – jako cara Aleksandra.

Jak mogliśmy zauważyć, utwór Dierżawina poświęcony carowi Aleksandrowi I i odwołujący się do bajkowego sztafażu miał ścisły związek z ówczesną rzeczywistością polityczną i społeczną. Jednakże mimo niezaprzeczalnych walorów artystycznych i zawartych w nim głębokich treści, a także pozycji i sławy jego autora, zdecydowanie większej, aniżeli w czasach Katarzyny II, utwór ten nie miał już takiej siły oddziaływania i nie zaskoczył odbiorców nowatorstwem treści i formy, jak napisana prawie dwadzieścia lat wcześniej *Felica*. Nie był on też w stanie konkurować z utworami, które pod względem języka oraz różnorodności gatunkowej i stylistycznej były zdecydowanie bliższe odbiorcom, aniżeli odwołujące się jeszcze do tradycji klasycystycznej ody Dierżawina (np. autorstwa I. Kryłowa, M. Karamzina, W. Ozierowa, W. Żukowskiwego, K. Batiuszkowa) (Клейн, 2004, 126–133).

258

Bibliografia

- Buchwald-Pelcowa, P. (1981). *Emblematy w drukach polskich i Polski dotyczących XVI–XVIII wieku*. Wrocław–Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Mucha, B. (1994). *Dzieje cenzury w Rosji*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Pelc, J. (1973). *Obraz – słowo – znak. Studium o emblematyce w literaturze staropolskiej*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Warda, A. (2002). „Склонение на русские нравы”. *O jednym ze sposobów przekładu w Rosji w drugiej połowie XVIII wieku*. W: *Slavica litteraria. Festschrift für Gerhard Giesemann zum 65. Geburtstag* (155–163), U. Jekutsch (red.). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Warda, A. (2013). „Cykl Felicyjski” w poezji rosyjskiej końca XVIII – początku XIX wieku. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

- Державин, Г.Р. (1947). *Стихотворения*. Г.А. Гуковский (ред.). Ленинград: Советский писатель.
- Клейн, Й. (2004). *Религия и Просвещение в XVIII веке: Ода Державина „Бог”, XVIII век*, сб. 23, 126–133.
- Кондаков, И.П. (ред.). (1962). *Сводный каталог русской книги 18 века (1725–1800)*. Т. 1. Москва: Издание Государственной Библиотеки СССР им. В. Ленина.
- Мейлах, Б.С. (1941). *А. С. Шишков и Беседа любителей русского слова*. W: *История русской литературы: в 10 т. Т. V, ч. 1. (183–197)*. Москва-Ленинград: Издательство АН СССР.
- Морозова, Н.П. (2002). *О стихотворении Г.Р. Державина „К царевичу Хлору”*. W: *Н.А. Львов и его современники: литераторы, люди искусства (58–65)*, Н.Д. Кочеткова (ред.). Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский научный центр РАН.
- Сазонова, Д.И. (2012). *Эмблематические мотивы в русской классической литературе*. W: *Память культуры. Наследие Средневековья и барокко в русской литературе Нового Времени (127–186)*, А.Л. Топорков (ред.). Москва: ИМЛИ РАН.
- Скворцов, О.Ю. (2005). *Третьейское разбирательство предпринимательских споров в России: проблемы, тенденции, перспективы*. Москва: Волтерс Клаувер.
- Сочинения Державина с объяснительными примечаниями Я. Грота*. (1865). Т. 2. Санкт-Петербург: Тип. имп. Академии наук.
- Сочинения Державина с объяснительными примечаниями Я. Грота*. (1866). Т. 3. Санкт-Петербург: Тип. имп. Академии наук.
- Спасский, И.Г. (1963). *Русские и иностранные ордена до 1917 года*. Ленинград: Государственный Эрмитаж, Государственный Музей Изобразительного Искусства.
- Швидковский, Д.О. (2006). *Династическая политика и архитектура во второй половине царствования Екатерины II*. W: *Век Просвещения I. Пространство европейской культуры в эпоху Екатерины II. (154–158)*, С. Карп (ред.). Москва: Издательство: Наука.